

KRİZLER VE DEMOKRATİK MEŞRUIYET SORUNSALI İŞİĞİNDA AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GELECEĞİ*

Doç. Dr. A. Aslı Bilgin
Çukurova Üniversitesi
Hukuk Fakültesi
ORCID: 0000-0001-8565-502X

Öz

Son 10 yıl içinde Avro krizi, göç, Brexit ve aşırı sağ partilerin yükselişe geçmesi problemleriyle karşı karşıya kalan Avrupa Birliğinde, Avrupa Birliği'nin geleceği tartışmaları tekrar gündeme gelmiştir. Avrupa Birliği'nin içinde bulunduğu krizler birbirleriyle ilişkili olup, Birliğin kuruluşundan beri var olan ve tadil antlaşmaları ile getirilen değişikliklerle bile çözülemeyen demokratik meşruiyet probleminden kaynaklanmaktadır. Jean Monnet her ne kadar “Avrupa, krizlere girecek ve bu krizler için benimsenen çözümlerin toplamı olacak” dese de, son krizler entegrasyon seviyesini ileriye taşımak yerine Avrupa Birliği'nin geleceğini tehdit etmektedir. Öte yandan aşırı sağ partilerin hem ulusal hem de Avrupa Birliği düzeyinde yükselişe geçmesi Avrupa halklarının Avrupa Birliği'nin entegrasyon sürecini bu haliyle desteklemediklerinin bir göstergesidir. Bu nedenle, Avrupa Birliği'nin bu haliyle yoluna devam edemeyeceği açık olup, krizler, Avrupa Birliği'nin revizyonu için son çağrı olarak yorumlanmalıdır.

Anahtar Sözcükler: Demokratik meşruiyet, Brexit, Göç, Çok vitesli Avrupa, Hükümetlerarasıcılık, Ulusüstüçülük, Avrupa Birliği

The Future of the European Union in the light of the Crises and the Democratic Legitimacy Problem Abstract

Abstract

While the European Union has been dealing with the problems of the Euro-Crisis, immigration, the Brexit and the rise of far-right parties over the last decade, the debate on the future of Europe has come to its agenda again. The recent crises that the European Union has been through are related to each other and stemmed from the democratic legitimacy problem which has existed since the foundation of the Union and could not have been solved even with the amendments brought by the reform treaties. Even though Jean Monnet determined that “Europe will be forged in crises, and will be the sum of the solutions adopted for those crises”, the recent crises threaten the future of the European Union rather than pushing the level of integration forward. On the other hand, the rise of the far-right parties in national and European Union level is an indication that the people of Europe do not support the integration process in its current form. Therefore, it is obvious that the European Union can not survive with its current form, the crises should be considered as the wake-up call for the European Union to revise itself.

Keywords: Democratic Legitimacy, Brexit, Immigration, Multi-Speed Europe, Intergovernmentalism, Supranationalism, European Union

* Makale geliş tarihi: 06.11.2018
Makale kabul tarihi: 15.02.2019
Erken görünüm tarihi: 16.01.2019

Krizler ve Demokratik Meşruiyet Sorunsalı Işığında Avrupa Birliği'nin Geleceği*

Giriş

Ekonomik bütünleşme amacıyla yola çıkılan Avrupa Birliği'nde (AB) bugün gelinen noktada bu amacın çok daha ötesine geçildiği anlaşılmaktadır. Anayasa girişimi başarısızlıkla sonuçlansa da Lizbon Antlaşması'nın Anayasa'da yer verilen hükümlerin büyük çoğunluğunu muhafaza etmesi nedeniyle siyasal bütünleşme hedefinden tamamen vazgeçildiğini söylemek yerinde olmayacaktır (Wouters vd., 2009: 1-13). Ancak, özellikle 2008 yılından itibaren başta Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmak üzere tüm dünyada yaşanan ekonomik kriz, Avro Krizi adı altında AB'yi de etkisi altına almıştır. Bunun yanı sıra 2010 yılında Tunus ile başlayıp hızla diğer Arap ülkelerine yayılan Arap Baharı karşısında üye devletlerin farklı stratejiler ve çıkarlar nedeniyle ortak bir politika oluşturamaması, gerek AB içinde özellikle ekonomisi güçlü AB üyesi devletlere gerek üçüncü ülkelere AB'ye gelen göçmen sayısında yaşanan artış AB'nin geleceği tartışmalarını yine gündeme taşımıştır (Hall, 2016: 46-67; Jones vd., 2016: 1010-1034). 2014 yılında yapılan Avrupa Parlamentosu (AP) seçimlerinde Avrupa genelinde entegrasyon karşıtı aşırı sağ partilerin yükselişe geçmesi ve bu durumun ulusal seçimlerde de etkisini göstermesi ve son olarak Brexit referandumunun Birleşik Krallığın AB'den çıkması şeklinde sonuçlanması AB'nin geleceği sorunsalının ciddiyetini ortaya koymuştur.

Bu çalışmada “farklılıklar içinde birlik” sloganı ve “Avrupa halkları arasında daha yakın bir birlik” temelinde oluşturulan ve bugüne kadar benzeri görülmemiş bir bütünleşme aşamasına gelen AB'nin, yaşanan tüm bu gelişmeler ışığında cazibesini yitirmeye mi başladığı ve ulus-devlet yapısının tekrar mı güçlendiği sorularına yanıt aranmaktadır. Özellikle 2010 yılından itibaren Avrupa'da etkili olan ekonomik kriz, göç, aşırı sağ partilerin yükselişi ve Brexit konularının nedenleri ve bu konuların AB'nin geleceğini ne yönde etkileyebileceği çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Bu kapsamda ilk olarak

* Bu çalışma 15-16 Ekim 2018 /Ankara, II.Mülkiye Uluslararası İlişkiler Kongresinde sunulan 'Avrupa Birliğinden Ulus Devlete Geri Dönüş Mü?' başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

krizlerin bütünleşme üzerindeki etkisi ve demokratik meşruiyet sorunu ve kriz arasındaki ilişki sırasıyla ele alınarak, mevcut krizlerin AB'nin geleceğini ne yönde etkileyecekleri olası senaryolar kapsamında ele alınmaktadır.

1. Avrupa Bütünleşmesi ve Kriz İlişkisi

Avrupa bütünleşmesi ve kriz ilişkisini değerlendiren iki farklı görüş mevcuttur. Bunlardan ilki, Jean Monnet'nin "Avrupa krizlerden geçecektir ve bu krizlere bulacağı çözümlerle Avrupa olacaktır" sözünden de yola çıkarak, krizlerin Avrupa bütünleşmesi için birer fırsat olduğunu, nitekim Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ile Avrupa Ekonomik Topluluğunun ikinci dünya savaşı sonrasındaki kriz döneminde ortaya çıkmasının da bunun bir göstergesi olduğunu savunmaktadır (Dinan, 2017: 16). Bu görüşe göre, Avrupa bütünleşmesinin arkasında da aslında bir krizin yattığı ve AB'nin oluşumundan sonra da birçok kez farklı nedenlerle kriz yaşandığı ve yaşanan her krizin, beklenenin aksine bütünleşmeyi daha ileri bir aşamaya taşıdığı ileri sürülmektedir (D'Erman ve Verdun, 2018: 2). Örneğin, 1965 yılındaki boş sandalye krizi, Maastricht Antlaşmasının onay aşamasında yaşanan referandum kaynaklı sıkıntılar, benzer durumun Lizbon Antlaşmasının onay sürecinde de yaşanması, 2005 yılındaki Anayasal Antlaşma krizi gibi durumların AB'nin dağılması yerine bütünleşmeyi ve ulusüstü yönetimi geliştirdiği kabul edilmektedir (D'Erman ve Verdun, 2018: 2).

Diğer görüş ise her ne kadar belli durumlarla sınırlı olmak üzere krizlerin bütünleşmeyi belli ölçüde desteklediğini kabul etse de, bütünleşmenin krizler üzerinden oluştuğu fikrine kriz tanımının yanlış yorumlandığı gerekçesiyle karşı çıkmaktadır (Dinan, 2017: 16). Bu görüş savunucuları (Parsons ve Matthijs, 2015: 210-232; Dinan, 2017: 16-31), 1990'lı yıllarda Yugoslavya'da yaşanan olayların AB'de Ortak Dış Güvenlik Politikası (ODGP) ve Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikasının yaratılmasında etkili olduğunu kabul etmektedirler (Howorth, 2014: 1-24). Ancak, Maastricht Antlaşmasının onay sürecinde Danimarka'da yapılan referandum ve Anayasal Antlaşmanın onay sürecinde Hollanda ve Fransa'da yapılan referandumlar neticesinde yaşanan problemlerin, bütünleşmenin derinleşmesinden ziyade AB'nin demokratik meşruiyet, yükselen AB karşıtlığı gibi siyasi problemlerle yüzleşmesi gerektiğini ortaya koyduğunu savunmaktadırlar. Hatta bu problemlerin mevcut krizlerin giderilmesinde AB'nin etkin hareket edememesine neden olduğu ileri sürülmektedir (Dinan, 2017: 28).

Yaşanan krizlerin birçoğunun üye devletlere tanınan bir takım ayrıcalıklar nedeniyle giderildiği düşünüldüğünde, krizlerin Avrupa bütünleşmesini ileriye taşıyan faktörler olduğu söylenemese de, AB'nin dağılmasına neden olmadıkları da açıktır. Ancak geçmişte atlatılan bu krizlerin üstesinden gelinmiş olması

yaşanmakta olan krizler için de aynı sonucun doğacağı genellemesi için yeterli değildir. Bu nedenle son yıllarda AB'nin içinde bulunduğu krizlerin nedenlerine bakmak yerinde olacaktır.

1.1. Avro Krizi

2007-2008 yıllarında ABD finans sektöründen başlayarak Avrupa dahil tüm dünyayı etkisine alan finansal kriz, 2010 yılında Avro alanında devlet borç krizi, büyüme-rekabet krizi ve bankacılık krizi olarak kendini üç farklı alanda göstermiş ve üye devletler arasında ciddi görüş ayrılıklarına neden olan siyasi bir krize de dönüşmüştür. Bu krizden en çok etkilenen, kamu açıkları ile borç stoklarının yüksekliği nedeniyle Yunanistan, İtalya, İspanya, Portekiz ve İrlanda olurken, Avro alanı 2009 yılında rekor düzeyde küçülerek, ciddi anlamda daralmıştır (Gök, 2014). Gerek krizin yarattığı olumsuzluğun diğer üye devletlere yansımaması, gerek Avro'yu ve Avro alanını korumak amacıyla bir dizi önlem alınması öncelikli hale gelmiştir. Ancak, Ekonomik ve Parasal Birlik (EPB) oluşturulurken, o günkü siyasi koşullar nedeniyle herhangi bir ekonomik kriz yaşanması halinde gerekli kurum veya mekanizma öngörülmemiş, hatta yaşanacak bir krizin zaten bu tür mekanizmaların yaratılmasını zorunlu kılacağı belirtilmekle yetinilmiştir (Matthijs, 2017: 92). Dolayısıyla, yaşanan bu küresel kriz EPB'nin yapısal olarak zayıf olduğunun da ortaya çıkmasına neden olmuştur (Dinan vd., 2017: 5-6). İlk olarak EPB'nin herhangi bir krize hazırlıksız olduğu, maliye politikalarında koordinasyon eksikliği, İstikrar ve Büyüme Pakti'nin tam anlamıyla işlememesi ve yaptırımların yetersiz olmasından anlaşılmaktadır. Krizdeki üye devletlere yardım ederek, gelecekte ortaya çıkabilecek olası krizlere hazırlıklı olmak amacıyla Avrupa İstikrar Mekanizması (*European Stability Mechanism-AİM*), Avrupa Dönemi, Mali İstikrar Antlaşması (Altılı ve İkili Paket), Avrupa Bankacılık Birliği¹ gibi bir takım mekanizmalar öngörülmüş ve bunların bir kısmı hayata geçirilmiştir.

Avro krizi AB içerisinde aynı zamanda siyasi bir krizin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun en önemli nedenlerinden bir tanesi Avrupa İstikrar Mekanizmasının sadece Avro alanına dahil üye devletlerce imzalanan hükümetlerarası bir antlaşma niteliğine sahip olmasıdır. Ulusal bütçeleri dengede tutma temel amacına sahip Mali İstikrar Antlaşması'nın (*Treaty on Stability, Coordination and Growth-MİA*) İngiltere ve Çekya tarafından imzalanmaması ise bir diğer neden olarak gösterilebilir. AİM, AB hukuku dışında bir Antlaşma olması nedeniyle AP denetimine tabi değildir. Hem bu nedenle, hem de Avrupa

1 Bkz. European Commission, Completing Banking Union, https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/banking-union/what-banking-union_en#completing-the-banking-union. (19.02.2019).

Birliğin İşleyişi Hakkında Antlaşma (ABİHA) m. 125'e aykırı olduğu iddiasıyla AİM'nin meşruiyeti sorgulanmıştır (Avrupa Parlamentosu, 2014). MİA'yı bütçe yetkisinin ulusal bir yetki olduğu gerekçesiyle veto eden İngiltere, AİM'nin de Avro alanına dahil ülkeleri kurtarmak için kullanılmaması gerektiğini belirterek Yunanistan'a herhangi bir yardımda bulunmayacağını dile getirmiştir. Bu durum aslında AB'nin temel ilkelerinden biri olan "dayanışma" kuralının da sorgulanmasına neden olmaktadır.

Bunların yanı sıra yaşanan ekonomik kriz neticesinde uygulanan kemer sıkma politikalarının ulusal politikalara fazla müdahale olarak yorumlanması ve artan işsizlik AB vatandaşlarının gerek AB'yi gerekse kendi ulusal hükümetlerini sorgulamalarına ve zaten az olan AB'ye ilginin iyice azalmasına neden olmuştur. Bütün bunlar AB'nin en eski problemlerinden biri olan demokratik meşruiyet sorununu tekrar gündeme taşımıştır (D'Erman ve Verdun, 2018: 7).

1.2. Göç Krizi

2010 yılında Arap Baharı adı altında Arap ülkelerini etkisi altına alan ayaklanmalar ve Suriye'de yaşanan gelişmeler milyonlarca insanın illegal yollardan Avrupa'ya gelmelerine neden olmuştur. Özellikle 2015 yılında AB kapılarına dayanan Suriyelilerin sayısında yaşanan artış, üye devletlerin farklı tutumlar sergilemelerine, hatta bazı üye devletlerin Schengen kurallarını geçici olarak askıya almalarına neden olmuştur.. Örneğin, Almanya Dublin III Tüzüğü m. 13 kapsamında sığınmacıların AB'ye ilk giriş yaptığı ülkeye gönderilmesi kuralını işletmeyip kapılarını Suriyelilere açarken, Macaristan ve Çekya sınırları kapatmakla kalmayıp, Schengen kurallarına aykırı olarak sınır kontrollerine başlamıştır. İtalya ve Yunanistan gibi sığınmacıların Avrupa'nın giriş kapısı konumundaki ülkeler ise Dublin III Tüzüğü m. 13 uyarınca tüm yükün kendi üzerlerinde bırakılması nedeniyle rahatsızlıklarını dile getirmeye başlamışlardır. Bu durum Konsey'in almış olduğu iki kararla AB'ye giriş yapmış ve kayıt altına alınmış Suriyelilerin belirlenen kotalar uyarınca, AB üye devletleri arasında dağıtılarak yeniden yerleştirilmeleri ile giderilmeye çalışılmıştır.² Bu kararlar İtalya ve Yunanistan gibi AB'nin giriş kapısı konumundaki üye devletlerce olumlu karşılanırken, Macaristan, Polonya, Çekya ve Slovakya tek bir mülteciyi dahi kabul etmeyeceklerini dile getirerek kararlara karşı çıkmışlardır. Macaristan ve Slovakya tarafından konu Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD) önüne getirildiğinde ise ABAD, üye devletlerin paylarına düşen mültecileri kabul etmeleri gerektiği aksi halde haklarında AB hukukunu ihlalden dava açılabileceğini belirtmiştir. Macaristan, Polonya ve Çekya bu kararı da dikkate

2 Council Decisions (EU) 2015/1523 ve 2015/1601.

almayınca, konu AB hukukunu ihlal ettikleri gerekçesiyle Komisyon tarafından ABAD önüne taşınmıştır.³ Yaşanan göç krizi AB'nin temel ilkelerinden olan dayanışma, hukukun üstünlüğü ve insan haklarının korunmasının sorgulanmasına neden olurken, işsizlik, yabancı düşmanlığı gibi sorunları da gün yüzüne çıkartmıştır. Öte yandan EPB gibi Schengen sisteminin de aslında yapısal anlamda zayıflığını ortaya koymuştur. Nitekim yaşanan mülteci akını karşısında iyi işleyen ortak sığınma politikası halen mevcut değildir (Dinan vd., 2017: 7).

Bu durum AB vatandaşlarının beklentileri göz önüne alınmaksızın AB tarafından harekete geçildiği görüşünü güçlendirmiş ve demokratik meşruiyet sorunsalı bu kriz ile de perçinlenmiştir.

1.3. Aşırı Sağ Partilerin Yükselişi

Avro krizi ile başlayan ekonomik düşüş ve onunla birlikte yükselişe geçen işsizlik oranları AB karşıtlarının elinin güçlenmesine neden olmuştur. Avro krizinin hemen ardından yaşanan mülteci krizi ile AB'de mevcut işsizlik nedenlerinden birinin AB mülteci politikası olduğu ve AB'ye gelen yabancılar nedeniyle üye devletlerde gerek ekonomik gerek sosyal gerekse kültürel anlamda bir bozulmanın yaşandığı fikri güçlenmeye başlamıştır (Drago, 2018: 6).

Aşırı sağ ve AB karşıtı partiler, seçim programlarını korumacı ekonomi politikaları, göç karşıtlığı ile yabancı düşmanlığı zeminine oturarak yaşanan krizlerin sorumlusunun AB ve onun yanlış politikaları olduğu iddiasına dayandırmışlardır. Böylece, özellikle işsizlik, göç ve terör nedeniyle endişeli olan, AB'nin ekonomiye müdahalesi ve uygulanan kemer sıkma politikaları nedeniyle AB'nin meşruiyetini sorgulayan AB vatandaşlarını ikna etmeleri de kolay olmuştur (Treib, 2014: 1551; Öner, 2014: 169vd.).

Bütün bu gelişmeler gerek ulusal seçimlerde gerekse en son 2014 yılında yapılan AP seçimlerinde aşırı sağ ve AB karşıtı partilerin yükselişine hizmet etmiştir (Carroll, 2017: 3; Hix, 2018: 1603). Örneğin Fransa'da Ulusal Cephe, Avusturya'da Avusturya Özgürlük Partisi, Danimarka'da Danimarka Halk Partisi, Finlandiya'da Gerçek Finliler, İngiltere'de Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi 2009 yılındaki seçime kıyasla 2014 AP seçimlerinde ciddi bir oy artışı yaşamışlardır (İKV, 2014: 70). Ulusal genel seçimlerde Macaristan'da FIDESZ; Polonya'da Hak ve Adalet Partisi (PiS) tek başına; Avusturya'da AB ve yabancı karşıtı FPÖ koalisyon ortağı olarak iktidara gelirken; Almanya'da mülteci krizi rüzgarını arkasına alan aşırı sağcı, Almanya için Alternatif (AfD) partisi %13.3 ile Federal Meclise (Bundestag) girmeyi başarmıştır (Deutsche Welle Türkçe, 2016).

3 Davalar derdest olup, daha fazla bilgi için bkz. C-715/17 Commission v. Poland; C-718/17 Commission v. Hungary; C-719/17 Commission v. Czech Republic.

1.4. Brexit

AB'ye üye olduktan tam iki yıl sonra yani 1975 yılında da AB üyeliğini referanduma taşıyan Birleşik Krallık, o tarihte başarılı olamasa da 23 Haziran 2016'da, taleplerinin birçoğunun AB tarafından kabul edilmesine rağmen AB'den ayrılma kararı ile sonuçlanan ikinci bir referandum gerçekleştirmiştir. Brexit ile sonuçlanan sürecin temelinde yatan nedenlerden bir tanesi 2012 yılında imzalanan MİA'dır. Her ne kadar İngiltere bu antlaşmaya taraf olmasa da bu antlaşmanın EPB dışında yer alan İngiltere'nin ekonomisini olumsuz yönde etkileyeceği düşünülmektedir (McBride, 2017). Bir diğer neden ise Ortadoğu ve Afrika'dan sayıları artarak gelmeye devam eden sığınmacılar ve göçmenler olarak gösterilse de aslında İngiltere, serbest dolaşım kapsamında ülkesine gelen AB vatandaşlarından rahatsızdır (Day vd., 2016). İngiltere'nin AB üyeliği incelendiğinde bütünleşmenin derinleşmesinden diğer bir deyişle "daha yakın bir birlikten" her fırsatta rahatsızlık duyduğu ve mümkün oldukça pek çok politika alanında "dışarda kalma (*opt-out*)" ayrıcalığından faydalandığı bilinmektedir. Nitekim, Brexit referandumu öncesindeki talepleri doğrultusunda İngiltere'ye AB vatandaşı göçmen işçilere ilişkin yeni imtiyazlar tanınırken, İngiltere'nin "daha yakın bir birliğin" dışında kalması, ulusal parlamentoların %55'inin kabul etmesi halinde yasa tasarılarının veto edilmesi; Avro alanına dahil olan üye devletlerin iflası halinde öngörülen kurtarma paketine Avro alanına dahil olmayan ülkelerin ve dolayısıyla İngiltere'nin katılmaması konularında uzlaşa sağlanmıştır (Chopin ve Lequesne, 2016: 541; Akçay ve Bilgin, 2017: 235). Sahip olduğu bütün bu ayrıcalıklara rağmen İngiltere'nin, AB'den ayrılmasında en çok egemenlik ve kimlik endişesinin etkili olduğu ileri sürülmektedir (Gough, 2017:367; Goodwin ve Milazzo, 2017: 458). Buna en büyük sebep olarak, özellikle AB düzenlemelerinin halkın iradesi göz önüne alınmaksızın elitlerce yapılması, karar mekanizmasında halkın etkili olamaması gösterilmektedir (Gough, 2017:367). Oysa, egemenliğin tekrar İngiltere'ye geçmesi halinde, gerek göç gerek göçten kaynaklı barınma, sosyal-sağlık ve eğitim hizmetlerine ilişkin sorunların giderilebileceği ileri sürülmektedir (Coleman, 2016: 685-686; Gough, 2017: 367). Bu görüşleri savunanların ise gelir ve eğitim düzeyi düşük İngiliz kimliğini ön planda tutan kişiler olması AB ile oluşturulmak istenen "Avrupa kimliği"nin her kesime ulaşmadığını gözler önüne sermektedir (Goodwin ve Milazzo, 2017: 458). Sonuç olarak, 29 Mart 2017 tarihinde İngiltere'nin ABA m. 50 uyarınca çekilme kararını resmen bildirmesiyle, taraflar arasında 19 Haziran 2017'de çekilme resmi görüşmelerine başlanmıştır. Brexit'in 29 Mart 2019 tarihinde herhangi bir uzatma talebi olmaması durumunda tamamlanması beklenmektedir.

Bugün gelinen noktada Birlik, 2008 yılından itibaren başta Avro krizi olmak üzere, mülteci krizi, Brexit ve aşırı sağ partilerin yükselişi gibi önemli dört problemle yüzleşmektedir. Bu krizler AB'nin yaşadığı önceki krizlerden çok

boyutlu olmaları, uzun süre devam etmeleri, siyasi içeriğe sahip olmaları ve son olarak Birliğin geleceği ve bütünleşme düzeyini tehlikeye atmaları nedeniyle farklılık arz etmektedir (Webber, 2017: 337). Avro krizi neticesinde Ekonomik ve Parasal Birliğin idaresine ilişkin olarak AB'nin müdahale yetkisinin arttığı ve Avro alanındaki devletler arasında bütünleşmenin derinleştiği gözlenirse de (Schimmelfennig, 2014), bu durum aynı zamanda AB üyesi devletler arasında Avro alanına dahil ve dahil olmayan olmak üzere bir ayırım meydana getirmiştir. Dolayısıyla, bu krizler neticesinde gerek üye devletlerin gerek AB vatandaşlarının tutum ve davranışlarının bütünleşmeye bakış açılarını da yansıttığı göz önüne alındığında “krizlerin bütünleşme için fırsat olduğu” görüşünü savunmak pek mümkün görünmemektedir.

2. Krizler ve Demokratik Meşruiyet Sorunu

2008 yılından itibaren AB'de yaşanan bu krizler aslında birbirleriyle ilintilidir (Caporaso, 2018: 1349). Nitekim, AB'de yaşanan işsizlik probleminin sebepleri arasında ekonomik krizin yanı sıra mülteci krizinin yatması, güvenli ve refah bir Birlik vadinin yerine getirilememiş olması, her iki krizin de AB içerisinde dayanışma ilkesinin sorgulanmasına neden olması ve getirilen düzenlemelerin kendi isteklerini yansıtmadığı gerekçesiyle AB vatandaşlarının memnuniyetsizliğini AB karşıtı aşırı sağ partilere oy vermek suretiyle göstermelerinden anlaşılmaktadır. Öyle ki, Brexit'in bütün bu krizlerin toplamından oluştuğunu söylemek dahi mümkün görünmektedir.

Her ne kadar yaşanan krizler birbirleriyle ilişkili olup, biri diğerinin oluşumunu tetiklese de hepsinde ortak olan tek bir neden bulunmaktadır. Aslında AB için yeni olmayan bu sorun, neredeyse her tadil antlaşmasıyla getirilen düzenlemelerle giderilmeye çalışılan demokratik meşruiyet sorunudur.

2.1. Avrupa Bütünleşmesinde Demokratik Meşruiyet Sorunu

AB'nin “halkların onayının önemsiz olduğu ve Soğuk Savaşın jeopolitik gündeme tamamen hakim olduğu bir dönemde doğması” (Kodakçı 2004: 32), o dönemde demokrasi kavramının AB'nin veya üye ülkelerin gündeminde olmaması nedeniyle AB, kuruluşundan itibaren demokrasi eksikliği ve meşruiyet problemleriyle yüz yüze kalmıştır. 1980 sonları ve 90'ların başlarında AB yetkilerinde gözle görülür bir artış olması, özellikle ulus-devletlerin egemenlik yetkilerini münhasıran kullandıkları alanlardaki birtakım yetkilerin AB'ye devri bu sorunu iyice ortaya çıkarmıştır (Açıkmeşe, 2003: 24). AB'de mevcut olan demokrasi eksikliğinin temelinde demokratik kontrol eksikliği ve yeterli demokratik katılım bulunmaması nedeniyle iki sorun bulunmaktadır (De Jongh

ve Theuns, 2017: 1285). Bunlardan ilki kurumsal meşruiyet (Weiler vd., 1995: 6 vd.) olup, halk tarafından doğrudan veya dolaylı seçimlerle göreve getirilen yasama ve yürütme organlarının mevcudiyeti ve bunların yine halk adına denetlendiği siyasal sistemler ifade edilmektedir (Açıkmeşe, 2003: 32). Bir diğer deyişle kurumsal meşruiyetin varlığından söz edebilmek için halk iradesinin kurumlar aracılığıyla siyasete yansıtılabilmesine imkan verilen bir kurumsal yapının mevcudiyeti gerekmektedir. Tüm demokratik sistemlerde halk tarafından doğrudan seçilen ve dolayısıyla onları temsil eden parlamentolar meşruiyet temeli olarak kabul edilmektedir. Federalist yaklaşıma göre, AB'de AP'nin ulusal parlamentoların sahip olduğu yetkilere sahip olmaması sorunun kaynağı olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda AP'nin, Komisyon'un atanması, denetlenmesinde söz sahibi olmasının, gerçek bir yasama gücüne sahip olup bu gücü Bakanlar Konseyi ile paylaşmasının ve anayasal konulara ilişkin onay yetkisiyle donatılmasının ve halkla etkileşiminin sağlanmasının sorunun çözümü olduğu savunulmaktadır (Wessels ve Diedrichs, 1997: 1). Realist yaklaşıma göre ise, sorunun çözümü ulusal parlamentolarda gizlidir. Ulusal parlamentolar oybirliği ile kararların alındığı dönemde etkin şekilde üye devlet hükümetlerinin faaliyetlerini denetleyebilirken, oy çokluğu sistemi ile bu yetkilerini kaybetmişlerdir. Tekrar üye devlet hükümetlerini denetleyebilecek bir mekanizmaya sahip olmaları halinde meşruiyet sorununun ortadan kalkacağı savunulmaktadır (Açıkmeşe, 2003: 30-31).

Öte yandan, AB yönetiminin gizlilik esasına tabi olmasının şeffaflık sorununu meydana getirdiği, halkla AB arasında çok fazla katman olduğu dolayısıyla merkezîyetçiliğin sağlanamadığı, karar alma prosedürünün karmaşıklığı (Weiler vd., 1995: 168) ve halkın bunu anlayamaması ve son olarak da yürütme gücüne sahip olan Komisyon'un tam bir denetime tabi tutulamamasıdır (Lodge, 1994: 345). İşlemsel meşruiyet olarak da adlandırılan bu durumun etkinlik, hesap verebilirlik, şeffaflık, kapsayıcılık ve açıklık ile çalışan kurumsal ve yapıcı yönetim süreçleri ile giderilebileceği ileri sürülmektedir (Schmidt, 2013: 8)

İkinci sorun ise toplumsal meşruiyet olarak adlandırılmaktadır. Toplumsal meşruiyet, demokrasiden söz edebilmek için bir halkın gerekliliğinden yola çıkarak Avrupa bütünleşmesi Avrupa halkı tarafından destekleniyorsa demokrasi sorunundan söz edilemeyeceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla toplumsal meşruiyet için öncelikle bir Avrupa halkı ve bu halkın bütünleşmeyi destekliyor olması gerekmektedir. Ancak, Baykal'ın da belirttiği gibi "Avrupa Birliğine sadakatle bağlı, kendisini "Avrupalı" hisseden, Avrupalılık kimliği ile özdeşleştiren ve oluşmakta olan siyasi yapının kurucu unsurunu ya da "halk"ını oluşturmak, bu yapının gelişimine siyasal ve toplumsal destek sağlamak konusunda istekli bir insan topluluğunun yaratılmamış olması bu alanda yaşanan sorunların temelinde yatmaktadır" (Baykal, 2004: 137).

Bir halkın varlığından söz edebilmek için ulus-devlet yapılarında olduğu gibi sadakat, ortak bir hayat tarzı, ortak etnik unsurlar, din, dil, ortak bir tarih gibi sosyo-politik ve tarihsel bir bağlama ihtiyaç olduğu savunulurken, bu unsurlar olmaksızın sadece evrensel değerler üzerine inşa edilecek bir anayasa ile yurttaşlık bilinci oluşturulabileceği de ileri sürülmektedir (Habermas, 2001) Nitekim 1993 tarihinde yürürlüğe giren Maastricht Antlaşmasının Danimarka'da yapılan referandumla reddedilmesi ve ardından Fransa'da yapılan referandumda da az bir farkla onaylanması AB'de meşruiyet sorunu olduğunu gözler önüne sermiştir. Maastricht Antlaşmasına ilişkin olarak Alman Anayasa Mahkemesinin vermiş olduğu 1993 tarihli kararda gerekli objektif ve subjektif unsurlar bulunmaması nedeniyle Avrupa halkı bulunmadığı dile getirilirken, Grimm'e göre, sadece ulus-devletler sahip oldukları siyasi-coğrafi yapı ve objektif-subjektif unsurlar nedeniyle demokrasinin gerçekleşebileceği bir siyasi yapıya sahiptirler. Dolayısıyla demokrasi sadece ulus-devletlerde söz konusu olabilir (Grimm, 1995: 284 vd.). Bir başka görüşe göre ise AB'de demokrasi problemi yoktur. Sorun çözücü teknokrat bir yapı olarak AB için ulus-devletlerden sağladığı dolaylı meşruiyet zaten yeterlidir (Moravcsik, 2002: 619; 2018: 1668). Bu görüşlerin tam aksi ise aralarındaki küçük bir görüş farklılığıyla Weiler ve Habermas tarafından savunulmaktadır. Her ikisi de bir halkın varlığı için ulus-devletlerdeki gibi objektif ve subjektif unsurların varlığına gerek olmadığını savunurken, Weiler meşruiyetin Avrupa halkları ve üye devletler olmak üzere iki temeli olduğunu, Avrupa bütünleşmesinin tek bir Avrupa ve tek bir Avrupa halkı yaratmak olmadığını bunun yerine çeşitlilik içinde birlik oluşturmak suretiyle halkların yakınlaştırılarak ortak Avrupa değerleri etrafında birleşmek suretiyle AB'ye toplumsal meşruiyet sağlanabileceğini ileri sürmektedir (Weiler, 1995: 230; Weiler, 1997: 120). Habermas ise evrensel değerler üzerine kurulacak bir anayasa ve siyasi-hukuki mekanizmalarla gerçek anlamda bir kamusal alan yaratılarak Avrupa yurttaşlığı bilincinin oluşturulabileceğini savunmaktadır (Habermas, 2001). Weiler ve Habermas'ın birbirinden ayrıldığı nokta, Weiler ulus-devlet kimlikleri ile Avrupa kimliğinin birbirine paralel tutulması gerektiğini, çeşitliliğin korunmasının bütünleşme için yeterli olduğunu savunurken, Habermas tek bir Avrupa kimliğinin yaratılmasını meşruiyetin sağlanması için gerekli görmektedir.

Pernice'ın belirttiği gibi, Alman Anayasa Mahkemesince devletlerin birleşimi olarak nitelendirilen Avrupa Birliğinde Antlaşmaların efendilerinin üye devletler olduğu kabul edilirken, vatandaşların bu süreçteki konumuna hiç değinilmemiştir. Bu durum insanların AB'yi de hayat koşullarına müdahale eden ancak kendilerinin dahil olmadığı bir mecra olarak görmelerine neden olmaktadır (Pernice, 2015: 543-544). Oysa toplumsal meşruiyet, varlığı tartışılan Avrupa halkının bütünleşmeyi destekleyip desteklememesi ile doğrudan ilişkilidir. Bu kapsamda halkın taleplerinin katılımcı demokratik unsurlarla

sistem içinde işlenmesi girdi meşruiyetinin, halkın hedef ve isteklerine uygun karar ve eylemlere dönüşmesi çıktı meşruiyetinin sağlandığı anlamına gelmektedir (Craig, 1997; Scharpf, 1999). Dolayısıyla, arasında AB'nin Avrupa halkının beklentilerini karşılayarak fayda sağlaması halinde toplumsal meşruiyet sorununun giderilebileceği ileri sürülmektedir (Açıkmeşe, 2003: 38).

2.2. Lizbon Antlaşması Öncesi AB'de Demokratik Meşruiyet Sorunu

Seçkinler Hareketi olarak ortaya çıkan AB'de, kuruluştaki kurumsal yapı demokrasi açığı ve meşruiyet sorununun izlerini taşımaktadır. O dönemdeki kurumsal yapı: halkın temsilcisi olarak kabul edilen fakat karar alma prosedüründe neredeyse etkisiz ve ancak 1979 yılında doğrudan seçimle göreve gelmeye başlayan bir Parlamento; her üye devletten gelen bakan düzeyinde bir temsilciden oluşan, üye devlet çıkarlarını ön planda tutan, kararları Parlamento denetimine kapalı ana yasama organı olarak görev yapan bir Bakanlar Konseyi; geniş inisiyatif yetkisini elinde tutan, sadece AB çıkarlarını korumak ve gözetmekten sorumlu, Bakanlar Konseyi tarafından atama ile göreve gelen teknokratlardan oluşan meşruiyeti tartışmalı bir Komisyon ve son olarak her ne kadar kurumsal yapıda yer almasa da AB'nin en üst siyasi organı olarak kabul edilebilecek özelliklere sahip, devlet ve hükümet başkanlarından oluşan, aldığı kararlarla diğer kurumlara yön veren ve tıkanıklık olan noktalarda devreye girerek ortak bir zemin yaratmaya çalışan Avrupa Konseyi'nden oluşmaktadır.

Oluşturulan bu kurumsal yapıya bakıldığında yasama sürecini başlatma yetkisini elinde bulunduran Komisyon'un atama ile göreve gelen teknokratlardan oluşması aldığı kararların kapalı kapılar ardında halktan uzak ve kopuk olmasına, demokrasinin temsilcisi olmak üzere aslında kurumsal yapıya dahil olan Parla mentonun ise gerek denetim gerek yasama açısından "yetki fakiri" olması sebebiyle üye devlet vatandaşlarının AB'den uzaklaşmasına neden olmuş ve demokrasi açığının kurumsal boyutu dile getirilmeye başlamıştır. Bu açığın AP'nin kurumsal yapıdaki gücünün arttırılarak giderileceğine inanılması yapılan her tadil antlaşmasına da yansımıştır. Nitekim, AP'nin karar alma mekanizmasında danışmadan ibaret olan yetkisi Avrupa Tek Senedi ile işbirliği prosedürüne ve Maastricht Antlaşmasıyla da ortak karar prosedürüne dahil olmasına imkan yaratmıştır ve her antlaşmayla ortak karar prosedürüne dahil olan konu sayısı arttırılmıştır. Öte yandan ulusal parlamentoların da bu açığı gidermek için bir çare olarak görülmeye başlanması, ulusal parlamentoların da Avrupa bütünleşmesindeki rolünün arttırılmasına neden olmuştur (Göçmen,

2008: 283). Maastricht Antlaşmasına ekli iki deklarasyonla⁴ ulusal parlamentolar ve AP arasındaki işbirliğinin arttırılması, ulusal parlamentoların AB sürecine daha çok dahil olması hedeflenmişse de istenilen tam olarak elde edilememiştir. Amsterdam Antlaşmasına ekli “Avrupa Birliğinde Ulusal Parlamentoların Rolü Hakkında Protokol” ile ulusal parlamentoların belgelere erişimi, Komisyon tasarılarının Konsey’e ulaşmadan 6 hafta içerisinde tüm dillere çevrilmesi gibi iyileştirmeler öngörülmüştür (Amsterdam Antlaşması, 1999: 113).

Toplumsal meşruiyet boyutuna yönelik olaraksa dikkati çeken ilk yenilik Maastricht Antlaşmasıyla getirilen Avrupa Vatandaşlığı kavramıdır. Siyasal bütünleşme yolunda ciddi bir adım olmanın yanı sıra bu kavramın demokrasi açığı, halka uzaklık gibi sorunların çözüm anahtarı olarak getirildiği (Bilgin, 2010: 22), böylece bir Avrupa halkı yaratılmak suretiyle girdi meşruiyetinin sağlanmasının hedeflendiği söylenebilir.

Her ne kadar getirilen tüm bu düzenlemelerin demokratik meşruiyetin giderilmesi anlamında olumlu gelişmeler olduğu kabul edilse de; yetersiz oldukları Maastricht Antlaşmasının Danimarka’da yapılan referandum sonucunda reddedilmesi, AP seçimlerine katılımın düşük seyri, vatandaşlık kavramının beklentinin aksine ulusal kimliklerin önüne geçememesi ve AB’nin şeffaf olmamak, halktan uzak, kapalı kapılar ardında karar alan bir elitler hareketi olarak eleştirilmeye devam edilmesi ile ortaya konmuştur.

Nice Antlaşması demokratik meşruiyet sorununa ilişkin doğrudan herhangi bir yenilik getirmemekle birlikte Antlaşmaya ekli “Birliğin Geleceği Hakkında Deklarasyon”da AB’nin geleceğine ilişkin tartışmaların odak noktalarından biri olarak belirlenmiştir (Bilgin, 2008: 330). Bu kapsamda kurumların şeffaflığının ve demokratik meşruiyetin arttırılması amacıyla derin ve kapsayıcı bir tartışmanın başlatılması öngörülerek, AP, Konsey ve ulusal parlamentoların rolünün ele alınacağı belirtilmiştir (Piris, 2010: 113). Deklarasyona uygun olarak 2001 Laeken Zirvesinde Avrupa’nın Geleceğine İlişkin Konvansiyon kurulmuş ve Konvansiyon tarafından hazırlanan Anayasal Antlaşma 29 Ekim 2004’de üye devletlerce Roma’da imzalanmıştır. Demokratik meşruiyet sorununun giderilmesine ilişkin de birçok yenilik ve değişiklik öngören Anayasal Antlaşma, Hollanda ve Fransa’da yapılan referandumlar sonucu reddedilirken, yürürlüğe girme ihtimali kalmadığı anlaşılacak 2007 yılında Lizbon Antlaşması adı altında bir reform antlaşması imzalanmıştır.

4 Avrupa Birliğinde Ulusal Parlamentoların Rolü Hakkında Deklarasyon ve Parlamentolar Konferansı Hakkında Deklarasyon

2.3. Lizbon Antlaşması Sonrası AB'de Demokratik Meşruiyet Sorunu

Anayasal Antlaşmanın kadük olması, AB'nin geleceği konusunda üye devletlerin görüş birliğine varamadıklarının da bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Nitekim, Anayasal Antlaşmanın yerine gelen Lizbon Antlaşmasının Anayasal Antlaşmada yer verilen Temel Haklar Şartı, bayrak, marş, slogan gibi federatif unsurlar olarak değerlendirilebilecek düzenlemelerin dışında büyük bir çoğunluğunu muhafaza ettiği görülmektedir.

Lizbon Antlaşması ile ilk defa kurucu Antlaşmalarda "Demokratik İlkelerle İlişkin Hükümler" başlıklı bir bölüme yer verilerek gerek kurumlar gerek ulusal parlamentolar gerekse doğrudan AB vatandaşlarının demokratik yaşama ne şekilde katılabilecekleri düzenlenmiştir (ABA m. 9-12). Getirilen düzenlemelerin AB'nin kurumsal meşruiyet boyutunu kapsadığı, toplumsal meşruiyete ilişkin herhangi bir düzenleme yer almadığı söylenebilir.

Kurumsal meşruiyet boyutunda değerlendirilebilecek düzenlemelere bakıldığında AP'nin yetki ve görevlerindeki artış ilk olarak dikkati çekmektedir. AP'nin Konsey ile eşit şekilde yetki paylaştığı karar alma mekanizmalarından ortak karar usulü olağan karar alma prosedürü olarak kabul edilmiş ve bu usulün uygulanacağı konu sayısı artırılarak Parlamento yasama konusunda etkin bir kuruma dönüştürülmüştür. Kurucu Antlaşmaların tadil edilebilmesi için öneri sunma (ABA m. 48), Avrupa Birliği Konseyinin Komisyon Başkanlığı için önerdiği ismi üye tam sayısının çoğunluğu ile seçme yetkisi (ABA m. 17/7); bütçe alanında (ABİHA m. 314) ve ODGP dışındaki uluslararası antlaşmaların imzalanması kararlarında söz sahibi olma (ABİHA m. 218), Avrupa Dış Eylem Servisinin organizasyon ve işleyişine ilişkin kararlarda danışma rolü (ABA m. 27/3), yetki devri ve uygulama tasarrufları (ABİHA m. 290-291) ile Europol siyasi denetimi ve Eurojust faaliyetlerinin değerlendirilmesi (ABA 85, 88); Komisyon Başkanı, Birlik Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi ile Komisyon'un diğer üyelerinin atanabilmesi (ABA m.17/7), esneklik hükmü (ABİHA m. 352) ve çekilme anlaşmasının uygulanabilmesi (ABA m. 50) için Parlamentodan muvafakat alınması getirilen diğer yeniliklerdir. AP'nin yetkilerinde yapılan bu değişikliklerle Lizbon Antlaşmasının kazananlarından birinin AP olduğu söylenebilir.

Ulusal parlamentolara ilişkin düzenlemeler ise ABA m. 12'de tek tek sayılmıştır. Bu kapsamda: AB yasama tasarruflarına AB kurumları aracılığıyla yapılacak bilgilendirmeler ve tasarıların kendilerine gönderilmesi suretiyle dahil olmak, Kurucu Antlaşma değişiklikleri usulünde; özgürlük, güvenlik ve adalet alanı kapsamında Birlik politikalarının uygulanmasına ilişkin değerlendirme mekanizmalarında ve Europol siyasi denetimi ve Eurojust faaliyetlerinin

değerlendirilmesinde yer almak, katmanlı yetki ilkesine uyumunu gözetmek, Birlik üyelik başvurularının kendilerine bildirilmesi olarak düzenlenmiştir.

Son olarak belirli sayıda Birlik vatandaşının bir araya gelmesi halinde yasa önerisi sunma yetkisini haiz oldukları ABA m. 11/4’de hüküm altına alınmıştır. Bunun yanı sıra birçok maddede kararların açık ve şeffaflık prensibine uygun olarak alınacağı ve taslak bir yasama tasarrufu üzerinde görüşürken ve oylama yaparken Konsey’in kamuya açık toplanacağı (ABA m.16/8) vurgusu yapılarak, demokratik meşruiyet AB vatandaşları aracılığıyla güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Bütün bu yeni düzenlemelere rağmen Lizbon Antlaşması onay sürecinde İrlanda’da yapılan ilk referandumda reddedilmiş ve Komisyon’un her üye devletten birer komiserden oluşacağı garantisi verildikten sonra ikinci referandum olumlu sonuçlanmıştır (Bilgin, 2016: 243).

2.4. Demokratik Meşruiyet Sorununun Bugünü

Her tadil antlaşmasıyla AP’nin denetim ve yasama yetkilerinde yapılan artışın, ulusal parlamentoların AB karar alma mekanizmalarına katılımına imkan verilmesinin ve açıklık, şeffaflık veya mevzuatın basitleştirilmesine yönelik düzenlemelerin demokratik meşruiyet sorununa çare olmadığı AB’nin 2008 yılından beri içinde bulunduğu kriz döneminden anlaşılmaktadır. “Daha yakın bir birlik” amacıyla oluşturulan AB’de yaşanmakta olan krizler, üye devletlerin daha yakın işbirliği bir yana AB’den ayrılma tartışmalarını gündemlerine taşımalarına neden olmuştur.

Yanıtlanması gereken soru AB’nin demokratik meşruiyet sorununu gidermek adına yaptığı olumlu düzenlemelere rağmen bugünkü noktaya nasıl geldiğidir.

Maastricht Antlaşmasına kadarki dönemde bütünleşme, Avrupa düzeyinde iktidar ve hesap verilebilirlik arasındaki asimetriye rağmen vatandaşların Avrupa düzeyindeki politikaları takip etme konusunda ulusal liderlerine duydukları güvene dayanmaktadır. Diğer bir deyişle “izin verilen uzlaş” (permissive consensus) olarak nitelendirilen bu durum, vatandaşların sessiz kalarak veya açıkça itiraz etmeyerek bütünleşmeye onay verdikleri anlamına gelmektedir (Langdal ve Von Sydow, 2012: 12-13). Maastricht Antlaşması sonrası dönemde ise Maastricht Antlaşmasının referandumla götürülmesi ve bu referandumların olumsuz sonuçlanması meşruiyet tartışmalarını gündeme getirmiştir. Nitekim “izin verilen uzlaş” yerini kamuoyunun görüşlerinin de dikkate alınmaya çalışıldığı “zorlayıcı uyuşmazlık” (constraining dissensus) (Hooghe ve Marks, 2009:1-23; Lemardeley, 2013) yöntemine bırakmıştır. Ancak, Fransa ve Hollanda’da yapılan referandumlar sonucu reddedilen Anayasal Antlaşma’nın ardından Lizbon Antlaşmasının anayasal zorunluluk nedeniyle referandumla giden İrlanda hariç diğer hiçbir üye devlette referandumla götürülmeyle “izin

verilen uzlaş" ile onaylanması (Lelieveldt ve Princen, 2011: 125) ve Avrupa Parlamentosu seçimlerine katılım oranının 2014 yılında en düşük seviyeye gerilemesi "zorlayıcı uyuşmazlık"ın meşruiyet sorununa çare olmadığını göstermiştir.

AB'nin 2010 yılından itibaren içinde bulunduğu krizleri bütünleşmeyi ileri taşımak adına kaçırılan fırsat olarak değerlendirenler bulunmasına rağmen (Habermas, 2011; Beck, 2011), Avro krizinin çözümünde izlenen yöntemler bunun aksini göstermektedir. Avro krizinin Avro alanındaki üye devletler arasında bütünleşmeyi ileri düzeye taşıdığı kabul edilse de (Ioannou vd., 2015: 167), getirilen tasarrufların Fransa ve Almanya'nın liderliğinde tamamen teknokratik ulusüstü kurumlara yetki vermek suretiyle ve referanduma gidilmesine imkan vermeyen hükümetlerarası antlaşma niteliğinde olması Maastricht öncesi dönemde geçerli olan ve kamuoyunun sessiz kalarak onayının alındığı varsayılan elitist "izin verilen uzlaş" yöntemine dönüldüğünün işareti olarak yorumlanmaktadır (Lelieveldt ve Princen, 2011: 125; Scicluna, 2012: 501). Öte yandan mülteci krizi kapsamında AB tarafından öngörülen kota uygulamasına karşı çıkan üye devletlerin, AB hukuku kurallarına aykırı hareket etmesi de vatandaşlarının tepkisini görmezden gelemediklerinin bir göstergesidir. Bu durumda, yaşanan krizlerin çözümüne ilişkin birbirinden tamamen farklı düşünen üye devlet vatandaşları arasında "zorlayıcı uyuşmazlık" yöntemiyle karar almak ne kadar zorsa, AB karşıtlığının yükseldiği bir dönemde ulusüstü kurumlara yetki vermek suretiyle Konsey'den oy çokluğu ile karar çıkmasını beklemek de o kadar zordur (Hix, 2018: 1611).

Bütün bunların ardından ulus devlet sistemine dönüş vaadiyle Brexit referandumunun Birleşik Krallığın AB'den ayrılması yönünde sonuçlanması AB'nin mevcut yapı ile devam etmesinin pek de mümkün olmadığını ve geleceğine yönelik ciddi revizyona ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Öte yandan Lizbon Antlaşmasıyla getirilen düzenlemelerle özellikle AP'nin kurumsal yapı içerisindeki yerinin güçlendirilmesi halinde demokratik meşruiyet sorununun giderileceğine inanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak artan yetkilerine rağmen AP'nin AB'nin son dönemde yaşadığı krizlerin çözümünde çok az bir rolü olması, Lizbon Antlaşmasıyla getirilen yeniliklerden AP seçim sonucunun Komisyon Başkanı seçimiyle ilişkilendirilmesinin dahi AB vatandaşlarının ilgisini çok da fazla çekmediği gerek AP seçimlerine katılım oranının düşük olması ve 2014 AP seçimlerinden aşırı sağ partilerin daha başarılı çıkması meşruiyet sorununun sadece AP'nin yetkilerinin artırılmasıyla giderilemeyeceğini gözler önüne sermiştir (Dinan vd., 2017: 11). Dolayısıyla, AB'nin kurumsal meşruiyet boyutuna ağırlık verirken toplumsal meşruiyet sorununu göz ardı ettiği sonucuna ulaşılmaktadır. Oysa, çıktı meşruiyeti uyarınca alınan karar ve eylemlerin halkın beklentilerini karşılamaması, diğer bir deyişle vaatler ve beklentileri karşılama arasındaki uyumsuzluk demokratik meşruiyet

sorununun temel nedenlerinden bir tanesidir (Habermas, 2016). Özellikle AP'nin yetkileri arttırılmak suretiyle demokratik meşruiyet sorunun giderilmeye çalışılması, kararların oy çokluğuyla alındığı AB gibi *sui generis* bir yapıda yetersiz kalmaktadır. Oy çokluğu veya nitelikli çoğunlukla alınan bir kararın, alınmasında olumsuz oy kullanan üye devletlerde de uygulanacak olması, o üye devlet vatandaşlarının demokratik tercihlerinin dikkate alınmaması sonucunu doğurmaktadır (Baykal, 2004: 133). Bu durumun en büyük nedeni ise ulusal kimlik ve ulusal çıkarların "Avrupalı" kimliğinin önünde tutulmasıdır. Nitekim Avro krizinde Avro alanına dahil devletler ile dışındaki devletlerin birbirinden farklı tutum ve beklenti içerisinde olması, benzer şekilde mülteci krizinde de aynı farklılığın gözlemlenmesi, AB'nin AB vatandaşları üzerinde tek bir Avrupa kimliği yaratamadığı ve Avrupa kamusal alanını oluşturamadığını göstermektedir.

Bu nedenle özellikle AB'nin temelini oluşturan tek pazarın önemli yapı taşlarından olan EPB ve Schengen alanını olumsuz etkileyen Avro ve mülteci krizleri ile İngiltere gibi güçlü bir partnerin ayrılmak istemesi AB'nin geleceği konusunda üye devletler arasındaki görüş ayrılıklarını da belirgin bir şekilde ortaya koymuş, AB'nin temel ilkelerinden biri olan dayanışma ilkesinden ve "daha yakın bir birlik" amacından uzaklaşmaya başladığının sinyallerini vermiştir (Dinan vd., 2017: 9). AB'nin devam etmesi için bir takım değişiklik ve dönüşümlerin yapılması gerekmektedir.

3. Avrupa Birliğinin Geleceği

Roma Antlaşmasının 60. Yıldönümünde Avrupa Komisyonu, İngiltere'nin ayrılmasının ardından 27 üye devletten oluşacak AB'nin 2025 yılına kadar nasıl yoluna devam edeceğine dair beş farklı senaryoya yer verilen "Avrupa'nın Geleceğine Dair Beyaz Kitap" yayınlamıştır (White Paper, 2017). Söz konusu kitabın yayınlanmasında sadece Brexit değil, Avro ve mülteci krizleriyle birlikte üye devletler arasında bütünleşmeye yönelik görüş ayrılıkları ve aşırı sağ partilerin yükselişinin dikkat çekici boyutta olmasının da etkisi olduğu düşünülmektedir. Nitekim, Komisyon'un bu kitapla bir yol haritası çizmek yerine beş farklı senaryo ile AB'nin geleceğini mercek altına alıp, bu senaryoların gerçekleşmesi halinde eksilerini ve artılarını ortaya koyarak hangi senaryonun daha çok tercih edileceğini tespit etmeye çalışması da bunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir (Raines vd., 2017: 35).

3.1. İlk Senaryo: Mevcut Durumu Sürdürmek

Adından da anlaşılacağı üzere AB'nin bugünkü işleyişinin aynen muhafaza edilmesini öngören bu senaryonun yaşanan krizler neticesinde ortaya

çıkan görüş ayrılıkları ve beklenti farklılıklarının AB'nin bugünkü yapısından pek de memnuniyet duyulmadığının bir göstergesidir. Dolayısıyla, olası bir başka krizde AB'nin geleceğinin tehlikeye girebileceği göz önüne alındığında tercih edilebilir bir seçenek olmadığı düşünülmektedir.

3.2. İkinci Senaryo: Sadece Tek Pazar

Bu senaryoda bütünleşmenin Tek Pazar odaklı olması ve bunun derinleştirilmesi öngörülmektedir. Bir diğer deyişle geri adım olarak yorumlanan bu senaryo ile bugün AB'nin söz sahibi olduğu pek çok politika alanından el çekmesi beklenmektedir (Uminski, 2017: 12). Böylece Tek Pazar dışında herhangi bir politika alanında birlikte hareket etmek isteyen devletlerin bunu kendi aralarında yapmaları gerekmektedir. Sadece Tek Pazar odaklı bir yapıya geçilmesi halinde AB'nin mevcut karmaşık yapısı ve mevzuatın basitleşmesi bir artı olarak görülse de, siyasi bütünleşme isteyen üye devletlerin beklentisi karşılanmamış olacağından tercih edilebilir olduğu düşünülmemektedir.

3.3. Üçüncü Senaryo: Çok Vitesli Avrupa

Bütünleşme hedefi aynı olmakla birlikte, buna ulaşma süresinin üye devletler arasında farklılık arz ettiği bu senaryoda, bir politika alanında daha ileri düzeyde bütünleşme isteyen ve bunun için gerekli koşullara sahip olan üye devletlere izin verilerek, diğer devletlerin de koşulları sağladıktan sonra buna dahil olması öngörülmektedir (Dağdemir, 2001: 24). Bir alanda gerçekleştirilen daha yakın işbirliğinin etkilerini görerek diğer üye devletlerin de buna katılmak isteyeceği görüşü bu senaryonun çıkış noktası olarak değerlendirilebilir. Aslında gerek Avro alanı gerek Schengen alanında uygulanmakta olan bu senaryonun üye devletlerin bütünleşmeye bakış açıları ve beklentilerine cevap verebileceği düşünülmekle birlikte, farklı farklı işbirliklerinin mevcut kurumsal yapıyı ve karar alma mekanizmalarını daha karmaşık bir hale getireceği, anlaşılması daha zor bir mevzuata neden olacağı ve farklı üye devletlerde yaşayan Avrupa vatandaşlarının aynı haklara sahip olamayacağı bu durumda halka uzaklık ve şeffaflık eleştirilerini beraberinde getirebileceği söylenebilir (Uminski, 2017: 12).

3.4. Dördüncü Senaryo: Daha Az Alanda Daha Etkili Avrupa

Belli politika alanları seçilerek bu alanlarda daha sıkı, etkili ve bir işbirliği gerçekleştirilirken diğer alanlarda daha az veya hiç işbirliği öngörülme bu senaryodaki en büyük problem daha sıkı işbirliğinin uygulanacağı alanların

tespitidir. Her ne kadar beklentileri farklı devletlerin bu alanların belirlenmesinde ortak bir zeminde buluşması pek kolay olmayacaksa da, vaatler ve beklentiler arasında tutarlılık sağlama olasılığı daha yüksektir. Öte yandan daha az veya hiç işbirliği yapılmamasına karar verilen konuların üye devlet yetkisinde kalacak olması, daha az bütünleşme taraftarlarını da memnun edecektir.

3.5. Beşinci Senaryo: Daha Fazla Bütünleşme

Bugünkü mevcut entegrasyon seviyesinin daha ileri düzeye taşınmasının öngörüldüğü bu senaryoda buna bağlı olarak AB'nin yetkilerinin artması ve daha geniş bir alana yayılmasını gerektirmektedir. Daha çok federalist senaryo olarak da isimlendirilebileceğimiz bu senaryo ile daha hızlı bir şekilde siyasi birlik sağlanabilecektir. Ancak mevcut durumda bu tarz bir bütünleşme modelinin istenmediği açıktır (Raines vd., 2017: 38).

Yaşanan krizlerin temelinde demokratik meşruiyet sorunu olduğu göz önüne alındığında mevcut senaryolar içerisinde en uygun çözümün aslında uzun zamandır gerek Schengen gerek Avro alanında uygulanmakta olan “çok vitesli Avrupa” olduğu düşünülmektedir. Bu suretle, hangi alanda daha yakın bir birlik arzu ediliyorsa, bunu isteyen üye devletlerin diğerleri de daha sonra katılmak üzere çekirdek kadro oluşturmaya imkan verilerek, hem bütünleşme hedefi hem de demokratik meşruiyet belli oranda sağlanabilecektir. Bu durum aynı zamanda vaatler ve beklentiler arasındaki uyumun sağlanmasına ve AB'nin uluslararası istikrarsızlıklar karşısında sağlam durmasına da neden olacaktır (Telo, 2017: 25). Çok vitesli Avrupa'nın bu olumlu özelliklerin yanı sıra üye devletler arasında farklılaştırma/ayırıştırma yaratacağı ve bu ayırışmanın geniş bir alana yayılması halinde AB'nin dağılma riskiyle karşı karşıya kalması da negatif özellik olarak ileri sürülmektedir (Uminski, 2017: 17). Oysa, çok vitesli Avrupa'da her üye devletin katılımının zorunlu olduğu belirli konulardan oluşan çekirdek bir bütünleşme sağlandıktan sonra dileyen üye devletlere bu yetkinin sağlanması bütünleşmeye katkı sağlayacaktır. Daha ileri düzeyde bütünleşme öngören üye devletlerin o alanda başarılı olması diğerlerini de olumlu yönde etkileyerek bütünleşme hedefine daha hızlı bir şekilde ulaşılmasına imkan sağlayabilecektir.

Sonuç

Ulusüstü yapısı ve sui generis hukuk sistemiyle devletlerden ve diğer uluslararası örgütlerden farklı olan AB'nin, bugüne kadarki en ciddi kriz döneminden geçtiği İngiltere'nin ardından bazı üye devletlerce de ayrılma ihtimalinin dile getirilmesinden anlaşılmaktadır.

Yaşanan bu krizler temelde üç sorunun varlığını ortaya koymuştur. Bunlardan ilki AB'nin halen bir demokratik meşruiyet sorunu olduğu, ikinci

olarak mevcut sistemin çok boyutlu krizler karşısında yetersizliği ve son olarak “daha yakın bir birlik” hedefinin en azından bazı üye devletlerce desteklenmediğidir. Nitekim krizlerin çözümünde ulusüstüçülükten hükmetlerarasıcılığa yönelimin artması da AB'nin cazibesinin azaldığı izlenimini güçlendirmektedir.

Sonuç olarak, mevcut yapıda ısrar ederek AB'nin dağılma riskini güçlendirmek yerine, ciddi bir revizyona gidilerek çok vitesli Avrupa gibi bütünleşmenin aşamalı olarak gerçekleşebileceği bir sisteme yönelmenin en azından ulus-devlet yapısının AB'nin önüne geçmesini engelleyerek, AB'nin geleceğine ilişkin tartışmaları belli ölçüde giderebileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Açıkmeşe, Sinem (2003), “Avrupa Birliği'nde Demokratik Meşruiyet Sorunu”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 2(4): 23-45.
- Akçay, Belgin ve Bilgin, A. Aslı (2017), “Brexit: Nedenleri ve İngiltere Ekonomisine Etkileri”, Akçay, Belgin ve Aylin Ege (Der.), *Avrupa Birliği Üzerine Yazılar* (Ankara: Seçkin Yayınları): 223-266.
- Avrupa Parlamentosu (2014), [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2014/497755/IPOL-ECON_NT\(2014\)497755_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2014/497755/IPOL-ECON_NT(2014)497755_EN.pdf) (21.09.2018).
- Baykal, Sanem (2004), “Avrupa Birliğinin Geleceği: Meşruiyet Sorunu, Anayasalaşma Süreci ve Bütünleşmenin Nihai Hedefi Üzerine”, *Uluslararası İlişkiler*, 1(1) : 119-153.
- Bilgin, A. Aslı (2008), “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı ve Lizbon Antlaşması”, Akçay, Belgin/Baykal, Sanem/Kahraman, Sevilay (Der.), *Avrupa Birliğinin Güncel Sorunları ve Gelişmeler* (Ankara: Seçkin Yayınları): 317-348.
- Bilgin, A. Aslı (2010), “Avrupa Birliği Adalet Divanı İçtihadı Işığında Serbest Dolaşım ve Avrupa Yurttaşlığı”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 6(23): 15-41.
- Bilgin, A. Aslı (2014), “Avrupa Birliği'nden Çekilme Hakkı”, *Gazi Üniv. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18 (3-4): 205-244.
- Bilgin, A. Aslı (2016), “Avrupa Komisyonu”, Akçay, Belgin ve İlke Göçmen (Der.), *Avrupa Birliği Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar* (Ankara: Seçkin Yayınları): 239-257.
- Caporaso, James (2018), “Europe’s Triple Crisis and the Uneven Role of Institutions: the Euro, Refugees and Brexit”, *Journal of Common Market Studies*, 56(6): 1345-1361.
- Carroll, William (2017), “Rocking the EU: Five crises and the Fate of the European Union”, www.contextualizacionesatinoamericanas.com.mx (21.09.2018).
- Chopin, Thierry ve Lequesne, Christian, (2016), “Differentiation as a double-edged sword: member states’ practices and Brexit”, *International Affairs* 92(3): 532–545.
- Coleman, David (2016), “A Demographic Rationale for Brexit”, *Population and Development Review*, 42 (4): 681-692.
- Craig, Paul (1997), “Democracy and Rulemaking within the EC: an empirical and normative assessment”. *Jean Monnet Working Paper*, <https://ideas.repec.org/p/erp/jeanmol/p0291.html> (20.09.2018).

- D'Erman, Valerie J. Ve Verdun, Amy (2018), "Introduction: Integration Through Crises", *Review of European and Russian Affairs*, 12 (1): 1-16.
- Dağdemir, Elif Uçkan (2001), "Avrupa Birliği'nin Bütünleşme Sürecinde Esneklik Kavramı: Amsterdam Antlaşması Çerçevesinde Bir Değerlendirme", *Ankara SBF Dergisi*, 56 (2): 21-41.
- Day, Kate/Chadwick Vince/Palmeri Tara/Ball Tim (2016), "David Cameron's EU Reform Deal Scorecard", <https://www.politico.eu/article/david-cameron-eu-reform-deal-scorecard-brexit-eu-referendum-agreement/> (20.09.2018).
- De Jongh, Maurits ve Theuns, Tom (2017), "Democratic Legitimacy, Desirability and Deficit in EU Governance", *Journal of Contemporary European Research* 13 (3): 1283-1300.
- Deutsche Welle Türkçe (2016), Avrupa'nın Aşırı Sağ Haritası, <https://www.dw.com/tr/avrupan%C4%B1n-a%C5%9F%C4%B1r%C4%B1-sa%C4%9F-haritas%C4%B1-a-19215638> (20.09.2018).
- Dinan, Desmond (2017), "Crises in EU History?". Dinan, Desmond/Nugent, Neil/Patterson, William (Der.), (UK: Palgrave): 16-31.
- Dinan, Desmond, Nugent, Neill, Patterson, William (2017), "A Multi-dimensional Crisis", Dinan, Desmond/Nugent, Neil/Patterson, William (Der.), (UK: Palgrave): 1-15.
- Drago, Alessandro Giuseppe (2018), "Towards a New EU: Why Populism Can Save The European Union", *Review of European and Russian Affairs*, 12 (1): 1-17.
- İktisadi Kalkınma Vakfı (2014), "Ekonomik Forum 2014 AP Seçimlerinin Sonuçları", <https://www.ikv.org.tr/images/files/2014AP%20secim%20yazi.pdf> (20.09.2018).
- Goodwin, Matthew ve Milazzo, Caitlin (2017), "Taking Back Control? Investigating the Role of Immigration in the 2016 vote for Brexit", *The British Journal of Politics and International Relations*, 19 (3): 1-15.
- Gough, Jamie (2017), "Brexit, Xenophobia and Left Strategy Now", *Capital and Class*, 41(2):366-372.
- Göçmen, İlke (2008), "Ulusal Parlamentoların Avrupa Bütünleşmesindeki Rolü ve Lizbon Antlaşması". Akçay, Belgin/Baykal, Sanem/Kahraman, Sevilay (Der.), *Avrupa Birliğinin Güncel Sorunları ve Gelişmeler* (Ankara: Seçkin Yayınları)275-316
- Gök, Süleyman (2014), "Euro Krizinin Kurumlar ve Politikalar Çerçevesinde İncelenmesi", <http://politikakademi.org/2014/01/euro-krizinin-kurumlar-ve-politikalar-cercevesinde-incelenmesi/> (20 Eylül 2018).
- Grimm, Dieter (1995), "Does Europe Need a Constitution?", *European Law Journal*, 1 (3): 282-302.
- Habermas, Jurgen (2001), "Why Europe Needs a Constitution". *New Left Review* 11, <https://newleftreview.org/II/11/jurgen-habermas-why-europe-needs-a-constitution> (20 Eylül 2018).
- Habermas, Jürgen (2016), "For a Democratic Polarization: How to Pull the Ground from Under right-wing Populism", <https://www.socialeurope.eu/democratic-polarisation-pull-ground-right-wing-populism> (20 Eylül 2018).
- Hall, Peter A. (2016), "The Euro Crisis and the Future of European" https://scholar.harvard.edu/files/hall/files/hall2016_inschofeur.pdf (01 Kasım 2018).
- Hix, Simon (2018), "When Optimism Fails: Liberal Intergovernmentalism and Citizen Representation", *Journal of Common Market Studies*, 56 (7): 1595-1613.
- Hooghe, Liesbet ve Marks, Gary (2009), 'A Postfunctionalist Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus', *British Journal of Political Science*, 1: 1-23,

- Howorth, Jolyon (2014), *Security and Defence Policy in the European Union* (UK: Palgrave).
- Ioannou Demosthenes, Leblond, Patrick ve Niemann, Arne (2015), "European Integration and the Crisis: practice and theory", *Journal of European Public Policy*, 22 (2): 155-176.
- Jones, Erik, Kelemen, Daniel ve Meunier, Sophie (2016), "Failing Forward, The Euro Crisis and the Incomplete Nature of the European Integration", *Comparative Political Studies*, 49 (7): 1010-1034.
- Kodakçı, Devrim (2004). "Genişleme, Avrupa Birliği'nde Demokrasi Eksikliği ve Çözüm Önerileri", *Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi*.
- Langdal, Fredrik ve von Sydow, Göran (2012), "Democracy, Legitimacy and Constitutionalism", <http://www.scandinavianlaw.se/pdf/52-17.pdf> (20.09.2018).
- Lelieveldt, Herman ve Princen, Sebastiaan (2011), *The Politics of the European Union* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Lemardeley, Rose (2013), "Democratic deficit and public opinion in the EU: A trust issue?", <http://www.nouvelle-europe.eu/node/1631> (20.09.2018).
- Lodge, John (1994), "Transparency and Democratic Legitimacy", *Journal of Common Market Studies*, 32 (3): 343-368.
- Matthijs, Matthias (2017), "Europe After Brexit: A Less Perfect Union", *Foreign Affairs*, 96 (1): 85-95.
- McBride, James (2017), "What Brexit Means". <https://www.cfr.org/backgrounder/what-brexit-means> (11 Ağustos 2017).
- Moravcsik, Andrew (2002), "In Defense of Democratic Deficit: Reassessing Legitimacy in the European Union", *Journal of Common Market Studies*, 40 (4): 603-624.
- Moravcsik, Andrew (2018), "Preferences, Power and Institutions in 21st Century Europe", *Journal of Common Market Studies*, 56 (7): 1648-1674.
- Parsons, Craig ve Matthias Matthijs (2015), "European Integration: Past, Present and Future", Matthias Matthijs ve Mark Blyth (Der.), *The Future of the Euro* (Oxford: Oxford University Press): 210-232.
- Pernice, Ingolf (2015), "Multilevel Constitutionalism and the Crisis of Democracy in Europe", *European Constitutional Law Review*, 11: 541-562.
- Peter A. Hall (2016), "The Euro Crisis and the Future of European Integration". *The Search for Europe: Contrasting Approaches*. (Spain:Madrid: BBVA) :46-67.
- Piris, Jean-Claude (2010), *The Lisbon Treaty: A legal and Political Analysis* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Piris, Jean-Claude (2000). "Does The European Union Have A Constitution? Does It Need One?" *Jean Monnet Working Paper* 5. <https://jeanmonnetprogram.org/archive/papers/00/000501.html> (20 Eylül 2018).
- Raines, Thomas, Goodwin, Matthe, Cutts, David (2017), "The Future of Europe: Comparing public and elite attitudes", *Chatham House Research Paper*, 1-46 <https://www.chathamhouse.org/publication/future-europe-comparing-public-and-elite-attitudes> (01 Kasım 2018).
- Scharpf, Fritz (1999), *Governing in Europe: Effective and Democratic* (Oxford: Oxford University Press).
- Schmidt, Vivien A. (2013), "Democracy and Legitimacy in the European Union Revisited: Input, Output and Throughput", *Political Studies*, 61: 2-22.

- Schimmelfenning, Frank (2014), "European Integration in the Euro Crisis: the limits of post functionalism", *Journal of European Integration*, 36 (3): 321-337.
- Scicluna, Nicole (2012), "EU Constitutionalism in Flux: Is the Eurozone Crisis Precipitating Centralisation or Diffusion?", *European Law Journal*, 18(4): 489-503.
- Selcen, Öner (2014), "Avrupa'da Yükselen Aşırı Sağ ve Yeni 'Öteki'ler ve Türkiye'nin AB Üyeliği", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 13 (1): 163-184.
- Telo, Mario (2017), "The Present and Future of the European Union between the Urgent Need for Democracy and Differentiated Integration" Bart Vanhercke, Sebastiano Sabato ve Denis Bouget (Der.), *Social policy in the European Union: state of play Eighteenth annual report* (Brussels: ETUI): 15-23.
- Treib, Oliver (2014), "The Voters Say No, but Nobody Listens", *Journal of European Public Policy*, 21(10): 1541-1554.
- Uminski, Stanslaw (2017), "The Pros and Cons of Integration vs. Disintegration Scenarios for Europe", *European Integration Studies*, 11: 8-18.
- Webber, Douglas (2017), "Can the EU Survive?", Dinan, D./Nugent, N./Patterson, W. (eds.) *The European Union in Crisis* UK: Palgrave: 336-357.
- Weiler, Joseph (1995), "Does Europe Need a Constitution", *European Law Journal*, 1 (3): 282-302.
- Weiler, Joseph (1997), "The Reformation of European Constitutionalism", *Journal of Common Market Studies*, 35(1): 97-131.
- Weiler, Joseph, Haltern, Ulrich ve Mayer, Franz (1995), "European Democracy and Its Critique", *West European Politics*, 18 (3): 4-39.
- Wessels, Wolfgang ve Diedrichs, Udo (1997), "A New Kind of Legitimacy for a New kind of Parliament: The Evolution of the European Parliament", *European Integration Online Papers* 1(6), <http://eiop.or.at/eiop/texte/1997-006a.htm> (20.09.2018).
- White Paper on the Future of Europe (2017), European Commission COM(2017)2025 of 1 March 20, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/white_paper_on_the_future_of_europe_en.pdf (25.09.2018).
- Wouters, Jan, Verhey, Luc ve Kiiver, Philipp (2009), *European Constitutionalism beyond Lisbon* (Oxford: Intersentia Publishers).